

СОЦІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Стаття містить наукове бачення соціальної трансформації малого бізнесу в сенсі якісно нового етапу руху та стану малого підприємництва в сучасних умовах господарювання підприємств малого сектору економіки України.

Ключові слова: малий бізнес, мале підприємство, сектор малого бізнесу економіки, соціальна трансформація, дерегуляція, парадигма.

Трансформація малого бізнесу характеризує якісно новий стан умов діяльності підприємців малого бізнесу, що викликає необхідність наукового дослідження та обґрунтування об'єктивності різновекторності трансформаційних процесів функціонування малих підприємств в ринкових умовах господарювання в період формування і реформування сектору малого бізнесу національної економіки.

Сучасний етап розвитку економічної системи України дає підстави стверджувати, що докорінно змінилось поле і простір наукових, дослідницьких пошуків відповідей на виклики ринкових перетворень економіки України та розробки рекомендацій щодо відповідей на вимоги часу. У відповідності до визначеної теми, сектор малого бізнесу економіки потребує особливої уваги з боку науковців-дослідників. Якщо зважити, що перше мале підприємство в Україні було зареєстровано у 1989 році у складі "ГоловКиївмісьбуду", то становлення, формування, розвиток малих підприємств, відповідно, проходило в роки ринкової орієнтації та ринкових перетворень економіки незалежної України, в роки відходу від командно-адміністративної системи до ринкового механізму управління. Якісні зміни та зрушення об'єктивних умов функціонування підприємств обумовлюють необхідність використання, відповідно, якісно нових наукових підходів дослідження діяльності підприємств, зокрема малих підприємств, в сучасних умовах господарювання.

Якісно змінюються об'єктивне поле дослідження, понятійно-категоріальний інструментарій (апарат) визначення змін в системі економічних відносин, якими оперують науковці і які задіяні в наукових дослідженнях та наукових публікаціях. За таких умов, на нашу думку, в науковий оборот, поряд з поняттями "становлення", "формування", "реформування" малого бізнесу є сенс активно вводити поняття "трансформування", "трансформація". На відміну від філософії та соціології, представники економічних наук ще не задіяли в категоріальному та понятійному апараті визначення зміни форм, природи, характеру суттєвих явищ суспільного життя, появи нових структурних елементів системи ринкової економіки, появи принципово нових видів та організаційно-правових форм підприємств в сучасному конкурентному середовищі їх функціонування.

Велика країна Україна, велика кількість господарюючих суб'єктів. Проте, стан малих підприємств та їх роль в економічній системі сучасної України, і особливо після кризових явищ 2008-2009 р. р., значно відстають від країн з розвинутою ринковою економікою у світі як за кількісними, так і якісними показниками. Наявність тіньової економіки в Україні дає підстави мати сумнів щодо репрезентативності офіційної статистичної інформації. Проте дослідження науковців доводять, що в країнах з розвинутою ринковою економікою чисельність зайнятих у секторі малого бізнесу коливається від 50% до 80% населення працездатного віку, а в Україні – трохи більше 24%. В країнах "старої" і "нової" Європи малі підприємства створюють від 30 до понад 50 % ВВП, а в Україні – лише 7%. Кількісні показники, звичайно, невітні для України та науковців. Але ми поставили за мету дослідити ті характеристики малого бізнесу в Україні, які свідчать про якісні зрушення в господарській діяльності суб'єктів господарювання сектору малого бізнесу і які, на нашу думку, дають підстави стверджувати, що відбувається соціальна трансформація малого бізнесу в сучасному економічному просторі національної економіки та економічних відносин в цілому.

На нашу думку, період становлення та формування малого бізнесу в Україні вже закінчився. Понад 92% від загальної кількості зареєстрованих в країні підприємств складають малі підприємства. Отже, можна стверджувати, що малий бізнес в Україні в сучасних умовах переріс з "екзотичної форми господарювання" наприкінці минулого та на початку поточного століття, в реальний сектор економіки країни. Перед науковцями постала необхідність перенести дослідження підприємств малого бізнесу в площину його соціальної трансформації та впливу на системну трансформацію суспільства в цілому.

Дослідження трансформаційних зрушень в бізнесовому полі малого підприємництва набуло особливої актуальності в умовах багатовекторного спрямування руху малих підприємств впродовж останніх років. З одного боку, значно зросла соціальна активність підприємців малого бізнесу, яка спонукала їх на активну позицію взаємовідношень з владою. З іншого – зростання кількості перешкод на шляху функціонування підприємств малого сектору економіки, економічна та правова беззахисність підприємців перед свавіллям чиновницького апарату. Якщо зважити, що питома вага малих підприємств, як ми вже зазначили, становить 92% від загальної кількості підприємств, а задіяно на них лише 24% працездатного населення, то ми маємо в Україні значну кількість мікро-малих підприємств, найменш захищену частину сектору малого бізнесу, найбільш вразливу за своїм статусом, найбільш вразливу до чиновницькому тиску.

Соціальне відтворення малого бізнесу базується в сучасних умовах його трансформації на абсолютно новій платформі мотивації, ніж в часи виникнення перших малих підприємств в Україні. Малі підприємства 90-х років минулого століття створювались в Україні або безпосередньо в структурі державних підприємств, або на відокремлених структурних підрозділах державних підприємств. Ініціаторами створення таких підприємств були прогресивні керівники державних підприємств, з великим досвідом управління та організації їх діяльності. Законодавча база періоду створення перших малих підприємств та перших їх об'єднань стимулювала прогресивних

керівників-риночників на створення ринкових умов господарювання за часів, коли ще навіть мова не йшла про ринкову перебудову економіки України. Науковці-риночники зайняли активну позицію по науковому супроводженню створення та діяльності малих підприємств. Це були перші паростки індивідуального відтворення підприємств на підприємницьких, ризикових принципах господарювання. Менеджмент, керівні кадри, ресурси – все було створено за часів радянської доби. І тоді мова йшла дійсно про створення, становлення, формування малого бізнесу в Україні.

Швидкий розпад радянської системи супроводжувався колосальним вивільненням соціальної активності суспільства. Частина населення України, як і інших пострадянських територій, мала просто виживати. Як свого часу стверджували класики марксистської теорії, перш, ніж займатись наукою та культурою, людина повинна мати ресурси виживання – їсти, пити, мати житло. За таких умов з'явилась мотивація виживання у певної частини населення. Відсутність ринкової орієнтації, менеджменту, досвіду не стало перешкодою для перших власників малих підприємств. Майже миттєва реєстрація в місцевих органах влади і бажання самостійно забезпечити власними ресурсами життєзабезпечення, спонукало багатьох зайнятись підприємницькою діяльністю. Соціальне "обличчя" перших підприємців малого бізнесу підтвердило теоретичні прогнози науковців. Мале підприємництво перших часів нагадувало "вічний двигун", коли на місце одних підприємців малого бізнесу, які миттєво приходили і миттєво зникали, приходили інші. Ішов об'єктивний процес зародження і становлення ринкових форм організації діяльності малих підприємств. Сьогодні окремі "першопрохідці" того періоду відсвяткували 20-ти роковини свого малого бізнесу. Докорінно змінились об'єктивні умови функціонування підприємницьких структур, розпочався процес трансформації малого бізнесу.

Трансформаційні процеси в сучасному секторі малого бізнесу не мають загальної мотивації і руху в одному напрямі. Трансформація тим і відрізняється від становлення і формування будь-яких соціальних форм існування господарюючих суб'єктів, що вона не гарантує лише прогресивного руху індивідуального відтворення. На відміну від тенденцій, трансформація спроможна змінити рух відтворення у будь-якому напрямку, і в прогресивному, і в регресивному. Майнове розшарування підприємців малого бізнесу, різні мотиваційні витоки, соціальні, регіональні умови і відмінності, все це накладає на сектор малого бізнесу той тягар, який іноді стає неспроможним для значної частини підприємців і вони зникають з ринкового простору.

У сучасних умовах зростає відповідальність економічної науки за розробку методології, розвиток менеджменту, побудову моделей, рекомендацій щодо створення механізму управління підприємствами малого бізнесу та визначення його місця в загальній системній соціальній трансформації суспільства. Соціальна трансформація малого бізнесу потребує глибокого наукового обґрунтування і співставлення з трансформаційними процесами в інших сферах суспільного життя, де закладаються трансформаційні процеси в політиці, освіті, культурі, законодавчо-правовому просторі, в інституційних змінах тощо.

Наукові розробки та публікації науковців зосереджують обґрунтування категорії "трансформація" на характеристиках будь якого явища з точки зору появи в ньому нових якісних рис, які відповідають вимогам часу. На жаль, на межі ХХ-ХХІ століть, крім невеликої кількості малих підприємств в структурах державних підприємств чи відокремлених структурних підрозділів державних підприємств, малий бізнес в Україні формувався у вигляді "базарного, човникового" підприємництва. Відповідно, і в наукових дослідженнях з'являлись лише паростки обґрунтування такого нового прошарку економічних відносин, як малий бізнес. Можна з певністю стверджувати, що в цей час практика становлення малого бізнесу випереджала наукові дослідження і його методологічне забезпечення. Проте швидкі зміни в життєвих стандартах, в потребах, в мотивації, в поведінці споживачів і виробників товарів, не могли залишитись поза увагою професіоналів-дослідників. Науковці вже мали значні здобутки в дослідженнях зародження малого підприємництва, а державний менеджмент ще продовжував сподівувати і проводити політику переваги великого підприємництва у порівнянні з малим.

У сучасних умовах, коли малий бізнес вже сформувався у самостійний сектор економіки, зростає актуальність наукових досліджень щодо якісно нових рис і в суспільстві в цілому, і в секторі малого бізнесу, зокрема. До таких актуальних тем дослідження відносяться і дослідження соціальної трансформації малого бізнесу. Перетворення розрізнених малих підприємств в самостійний сектор малого бізнесу, створення внутрішніх організаційних форм об'єднань малих підприємств, розмаїття видів та організаційно-правових форм структур малого підприємництва і, головне, зростання ролі сектору малого бізнесу в системній суспільній перебудові, спонукають науковців до поглибленого дослідження трансформаційних процесів малого бізнесу в Україні.

Зосередження наукових досліджень на теоретичному обґрунтуванні соціальної трансформації малого бізнесу, на нашу думку, дають змогу відповісти на нагальні питання і знайти шляхи вирішення таких важливих проблем, як створення антикорупційного механізму державного управління; розробку належного законодавчо-правового поля діяльності підприємств малого сектору економіки; забезпечення фінансово-кредитною та майновою підтримкою підприємців малого бізнесу; безперешкодний доступ до інфраструктурного поля діяльності підприємств; запобігання монополізації економічного простору та створення конкурентного середовища діяльності малих підприємств; професійно-кадрове забезпечення виробничого, операційного, фінансового менеджменту підприємств малого бізнесу; інформаційно-консультативне забезпечення підприємців малого бізнесу; спрощення системи обліку та звітності тощо.

Ознакою радикального покращення умов ведення підприємницької діяльності та соціальної трансформації малого бізнесу має бути, перш за все, зменшення адміністративних перешкод. Можна констатувати певні зрушення у сфері дерегуляції діяльності підприємницьких структур сектору малого бізнесу в останні роки в Україні. Зокрема, з прийняттям Закону України "Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності" із змінами і доповненнями (від 8 липня 2011 року № 3677-V1), заборонено вимагати від суб'єктів господарювання отримання документів

дозвільного характеру, що не внесено до Переліку. Значно вдосконалено і спрощено механізм реєстрації та завершення господарювання суб'єктів малого бізнесу: скасовано свідоцтво про державну реєстрацію; скасовано вимогу щодо вимог про пред'явлення виписки з Єдиного державного реєстру юридичних і фізичних осіб підприємництва для отримання ліцензії; скасовано необхідність засвідчення засновницьких документів у нотаріуса; впроваджено модульний статут; завершено впровадження принципу "Єдиного вікна" при державній реєстрації суб'єктів господарювання; посилено відповідальність чиновників за порушення у сфері державної реєстрації суб'єктів господарювання.

Окрім розширення прав підприємців малого бізнесу, підтвердженням їх соціальної трансформації є захист цих прав. Значно підвищується адміністративна відповідальність посадових осіб державних органів надзору (контролю) за порушення порядку здійснення планових та позапланових перевірок діяльності господарюючих суб'єктів. Як відзначали учасники Міжнародного Форуму "Україна: проект розвитку" (організатор Реформаторський клуб, 23 жовтня 2012 р.), підприємці малого бізнесу отримують можливість звернутись до Державної служби з питань регуляторної політики і розвитку підприємництва при порушенні їх прав з боку контролюючих органів. Тобто з'являється фактично інститут бізнес-омбудсмена, Уповноважений державний орган захисту прав підприємців.

З прийняттям нового Податкового кодексу України в значній мірі загострились всі проблеми, які ще не знайшли свого вирішення в оподаткуванні суб'єктів господарювання у секторі малого бізнесу. Як закріплено в сучасному законодавчому полі функціонування підприємців малого бізнесу, платників єдиного податку розподілено на 6 категорій: перша категорія – фізичні особи, що здійснюють самостійно підприємницьку діяльність на ринку без найманих робітників (обсяг доходу не перевищує 150 тисяч грн. на рік); друга – підприємці сфери ресторанного бізнесу, сфери послуг, які мають не більше 10 найманих робітників (розмір доходу не перевищує 1 млн. грн. на рік); третя – фізичні особи, що мають не більше 20 найманих робітників і не перевищують 3 млн. доходу на рік; четверта – юридичні особи, що мають не більше 50 найманих робітників і їх дохід не перевищує 5 млн. грн. на рік; п'ята – фізичні особи з кількістю найманих робітників до 20 осіб з доходом не більш 20 млн. грн. на рік; шоста – юридичні особи з чисельністю робітників до 50 осіб з річним доходом до 20 млн. грн.

Таким чином, соціальний "портрет" підприємця малого бізнесу щодо кількісних характеристик визначено. Вперше в межах податкової реформи в Україні ініційовано владою зниження податків. Проте податкове навантаження на бізнес і, насамперед, на фонд оплати праці, складна система звітності щодо сплати Єдиного соціального внеску, затримка з введенням декларування сплати податків підприємцями малого бізнесу та спрощенням податкових декларацій, існування податкової накладної, відсутність єдиних строків сплати податків стають на заваді подальшої соціальної трансформації малого бізнесу в Україні. Більш того, вони є основною причиною "тінізації" малого підприємництва.

Ще одна проблема соціальної трансформації малого бізнесу стосується інвестиційної привабливості малого бізнесу України для іноземних інвесторів. Дослідження Міжнародної фінансової корпорації (IFC), зокрема, за проектом "Інвестиційний клімат в Україні", в цілому засвідчують, що іноземні інвестори вважають несприятливими умови для ведення бізнесу в Україні. На нашу думку, дослідники Міжнародної фінансової корпорації до такої негативної оцінки інвестиційного клімату дійшли на основі аналізу недоліків системної соціальної трансформації суспільного життя та дослідження бізнесового поля діяльності підприємців сектору малого бізнесу. Ключовим показником несприятливого інвестиційного клімату в Україні є малий обсяг інвестицій. Обсяг іноземних інвестицій на душу населення в Україні менше, ніж в Росії, Вірменії, Казахстані. Те, що Україна вважається країною з несприятливими умовами для ведення бізнесу, надмірною бюрократією та корупцією, гальмує надходження інвестицій в країну і є перешкодою прогресивної соціальної трансформації малого бізнесу. Це породжує в бізнесовому середовищі такі негативні риси соціальної трансформації малого бізнесу, як "неофіційні способи вирішення підприємцями бізнесових питань з державними органами", "тіньові схеми ведення бізнесу", "неналежне дотримання вимог законодавства" та інші вади діяльності підприємств малого сектору економіки.

Оновлення законодавчого поля діяльності підприємств малого бізнесу в останні роки, на жаль, не призвело поки що до суттєвих зрушень в системі соціальної трансформації бізнесового поля. Економічна і політична непередбачуваність в значній мірі обмежують можливості та прагнення іноземних інвесторів використовувати свій інвестиційний потенціал в ділових стосунках з партнерами бізнесових кіл в Україні. Наприкінці минулого року, 6 грудня 2012 року, в Києві відбувся Бізнес-форум "Розвиток малого і середнього бізнесу: досвід Центральної економічної ініціативи (ЦЕІ) до і після створення Європейського Союзу (ЄС)". Україна головує впродовж 2012 року в ЦЕІ. Міністр закордонних справ України очолював організаційний комітет з підготовки та забезпечення заходів, пов'язаних з головуванням України в ЦЕІ. З травня 1996 року Україна має статус повноправного члена ЦЕІ – регіонального об'єднання країн Центральної Європи. До об'єднання ЦЕІ приєдналися 18 країн з метою налагодження багатостороннього співробітництва в політичній, соціально-економічній, науковій і культурній сферах і сприяння зміцненню стабільності і безпеки в Центральній і Східній Європі. З 18 країн, членів ЦЕІ, 9 країн вже є членами ЄС. Бізнес-форум в Києві був підсумковим обговоренням актуальних питань співробітництва країн-членів об'єднання. Представники ділових кіл, країн ЦЕІ, провідні європейські економічні експерти в обговоренні питань за темою Форуму, сходились в оцінках умов ведення бізнесової діяльності та інвестиційного клімату в Україні як несприятливих.

Наукові дослідження дозволяють дати висновку, що соціальна трансформація малого бізнесу змінює Модель економічного розвитку країни, в центрі якої стоїть Модель соціальної трансформації малого бізнесу в Україні. На нашу думку, Модель соціальної трансформації та розвитку малого бізнесу в Україні має вбачати малий

бізнес в певній мірі рушійною силою, "двигуном" партнерського співробітництва з великим бізнесом. Вона не передбачає ролі малого бізнесу як головного наповнювача бюджету. Основним наповнювачем бюджету має бути великий бізнес, це його функція. За таких економічних умов, зникає фіскальна роль держави, вона перетворюється у консультативну функцію. Водночас, Модель соціальної трансформації малого бізнесу містить в собі механізм вирішення проблем зайнятості населення, проблем працевлаштування, "поглинання зайвої робочої сили", тобто вирішення головної соціальної проблеми економічного розвитку системи суспільних відносин в ринкових умовах господарювання.

У методології економічної науки є сенс вести мову про нову парадигму наукових методів, підходів, моделей, принципів дослідження суті малого бізнесу, ролі сектору малого бізнесу в національній економіці та в системі економічних відносин. Суттєва характеристика означеної парадигми полягають в зміні підходів до теорії переваг великого виробництва, яка бачила в малому виробництві лише ступінь його переростання у велике і, відповідно, позбавляло мале виробництво притаманному йому самостійному шляху розвитку в системі виробничих відносин. Сукупність наукових понять, категорій, методів прийняття рішень, що складають зміст парадигми, науковці-дослідники мають використовувати як інструментарій дослідження соціальних явищ, до яких в наших дослідженнях належать малі підприємства, малий бізнес, мале підприємництво, сектор малого бізнесу економіки. Нова парадигма дослідження малого бізнесу дозволяє використати її інструментарій для пізнання такого нового явища в економічній системі сучасної ринкової розбудови економіки України, як соціальна трансформація підприємництва в малому секторі національної економіки.

Соціальна трансформація малого бізнесу загострює проблему місця і ролі підприємця в суспільному житті та в бізнесовому просторі. Якщо керуватись науковими розробками представників японської школи менеджменту, то, як не кожна людина здатна стати співаком чи танцюристом, так і не кожна людина може бути менеджером чи підприємцем. Окрім необхідних знань з професії, необхідно мати здібності та талант займатись такою ризиковою справою, як підприємництво. Лише бажання – дуже замало. Людина в трансформаційному процесі є ключовим фактором руху. Зважаючи на це, вплив підприємця на соціальну трансформацію залежить від його здібностей примножувати і генерувати знання, його інтелектуального потенціалу, здатності реалізовувати свій потенціал в практичне функціонування малого підприємства задля успіху підприємницької діяльності. Щодо визначення кількісного складу підприємців, вікового, освітнього, регіонального та інших характеристик – особливих труднощів не виникають. А ось щодо "пошуку талантів майбутніх підприємців", то за тією ж таки Японською школою менеджменту, починати "шукати" необхідно з 5-6-ти років дитини і "вирощувати" підприємця впродовж всього життєвого циклу його підприємницької діяльності.

Трансформаційні процеси в підприємницькому середовищі загострюють проблему взаємодії "Бізнес – Влада". Не випадково в політичній культурі останніх років виникла

необхідність проводити періодично Форуми, які присвячуються обговоренню проблем взаємодії Влади та Бізнесу. В практику Верховної Ради України також ввійшли зібрання представників бізнесових структур і підприємців на Громадські слухання, розширені засідання профільних Комітетів Верховної Ради, "круглі столи", присвячені обговоренню актуальних питань підприємництва в Україні. Це свідчить про істотне підвищення ролі підприємців в суспільному житті країни і про розуміння їх впливу на загальну соціальну трансформацію суспільства. Вони сприяють практичній реалізації бізнесової культури в практику державного менеджменту, посиленню практичної функції сучасної економічної науки; координації дій політичних, владних, бізнесових, наукових інституцій. Проте нарікання підприємців на недосконалість прийнятих в останні роки Законів України та законодавчо-правових актів, які в значній мірі стають перешкодою на шляху діяльності малих бізнесових структур, свідчать про недосконалість професійного рівня обговорення актуальних проблем підприємництва та про недостатню законодавчу відповідальність парламентаризму в Україні та влади в цілому.

Роль держави полягає, перш за все, в тому, щоб не заважати трансформаційним процесам, які відбуваються в секторі малого бізнесу. Державний менеджмент має дотримуватись принципу медицини – "не нашкодь".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. "Положення про організацію діяльності малих підприємств" від 06.06.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: knowledge.allbst.ru/.../3c0b65625b3ac78b...
2. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес. – К.: Звіт IFC, жовтень 2011 р.
3. Т. Кун. Структура научних революцій. (Перевод с англ.). – М. 1975 р.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.13

Воротина Л.И., д-р екон. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦИАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Статья содержит научное видение социальной трансформации малого бизнеса в смысле качественно нового этапа движения и состояния малого предпринимательства в современных условиях хозяйствования предприятий малого сектора экономики Украины.

Ключевые слова: малый бизнес, малое предпринимательство, сектор малого бизнеса экономики, социальная трансформация, дерегуляция, парадигма.

L.I. Vorotina, D.Sc., Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL TRANSFORMATION OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE

The article contains the scientific vision of social transformation of small scale business in the conditions of qualitatively new stage of development of small scale entrepreneurship in the current conditions of economic management of small companies in Ukrainian economics.

Keywords: small business, small scale company, economic section of small scale business, social transformation, deregulation, paradigm.